

The Authenticity Criticism of the Daily Supplications of the Holy Month of Ramadan

Muhammad Ibrahim Roushanzamir¹

Aliakbar Habibimehr^{2*}

Abstract

One of the characteristics of the religion of Islam, especially the Shia religion, is the existence of supplications in the form of prayer books, which, despite the efforts of many scholars, have suffered numerous damages. Although asking God for something is not conditional on the exact words and sayings of Infallible Imams (AS) but attributing to them and taking benefit from their content as religious teachings is conditional on the proving of being exact sayings of the Infallibles. The present study using the rejal and hadith sources by documentary-content analysis method tries to answer the question of whether daily prayers of Ramadan can be considered as the sayings and teachings of Ahl al-Beit or not. The findings of this study indicate that the weakness of the chain of transmitters, as well as some of the flaws in the content of these prayers, have led to a loss of certainty about their being the teachings of the Holy Prophet or Ahl al-Beit or at least rises serious doubt about it.

Keywords

Documented Supplications, Hadith, Month of Ramadan.

Citation: Roushanzamir, M., Habibimehr, A. (2019). The Authenticity Criticism of the Daily Supplications of the Holy Month of Ramadan. *Bi-quarterly Scientific Journal of Studies on Understanding Hadith*. Vol. 6, No. 1 (Serial. 11), pp. 243-263. (In Persian)

1. Assistant Professor, Razavi University of Islamic Sciences. Email: Roush1344@yahoo.com

2. Responsible Author, PH.D. student of Quranic sciences and Hadith of Razavi University of Islamic Sciences. Email: aliakbarhabibyimehr@gmail.com

Received on: 06/09/2018

Accepted on: 20/05/2019

مأثور بودن دعاهای روزانه ماه رمضان در بوته نقد

محمدابراهیم روشن ضمیر^۱
 علی اکبر حبیبی مهر*^۲

چکیده

یکی از ویژگی‌های دین اسلام بالأخص مذهب تشیع، وجود دعاهای مأثور در قالب کتاب‌های دعاست که به رغم تلاش‌های بسیار دانشمندان، دچار آسیب‌های متعددی شده است. راه‌یابی برخی دعاها با اهداف گوناگون به مجموعه‌های دعایی، شناخت دعاهای مأثور از غیر آن را ضروری ساخته است. هرچند راز و نیاز با خداوند، متوقف بر مأثور بودن الفاظ و محتوای دعاها نیست اما استناد آن‌ها به معصوم و استفاده هدایتی از محتوای آن‌ها به عنوان آموزه‌ای دینی، مشروط به اثبات صدور آن از معصوم است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از منابع رجالی و حدیثی و با روش تحلیل اسنادی- محتوایی در صدد پاسخ به این پرسش است که آیا می‌توان دعاهای روزانه ماه رمضان را جزو دعاهای مأثور به حساب آورد. یافته‌های این پژوهش نشان از آن دارد که ضعف سندی و نیز برخی ایرادهای محتوایی این دعاها، باعث سلب اطمینان از مأثور بودن آن‌ها شده یا دست‌کم آن را با تردید جدی روبرو نموده است.

کلیدواژه‌ها

دعای مأثور، حدیث، ماه رمضان.

استناد: روشن ضمیر، محمدابراهیم؛ حبیبی مهر، علی اکبر (۱۳۹۸). مأثور بودن دعاهای روزانه ماه رمضان در بوته نقد، دوفصلنامه علمی مطالعات فهم حدیث، ۶ (۱)، پیاپی ۱۱، صص ۲۴۳-۲۶۳.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علوم اسلامی رضوی. ۱۳۴۴Roushan@yahoo.com
۲. دانشجوی دکتری رشته علوم قرآنی و حدیث دانشگاه علوم اسلامی رضوی (نویسنده مسئول).
 aliakbarhabibyimehr@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۶/۱۵ تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۳۰

۱. طرح مسأله

دعا و نیایش در همه ادیان به ویژه اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. فراوانی کاربرد واژه دعا و مشتقات آن در حدود ۲۱۲ بار (فؤاد عبدالباقی، ۱۳۸۹ ش، ۳۶۲)، یادکرد دعاهایی از زبان پیامبران و صالحان، ترغیب به راز و نیاز با خدا، وعده اجابت و توجه دادن به آثار و برکات دعا، بیانگر اهمیت ویژه دعا از نگاه قرآن است. فراوانی روایات درباره دعا، نشان از جایگاه آن در منظومه معارف اهل بیت (ع) دارد. از دعا به عنوان سلاح مومن (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ۲: ۴۶۸)، مغز عبادت (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۹۰: ۳۰۰)، سبب برخورداری از جایگاه ویژه نزد پروردگار (نوری، ۱۴۰۸ ق، ۵: ۱۷۰)، برون رفت از مشکلات (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ۹۳: ۲۸۸) و ... نام برده شده است. افزون بر این، محتوا و دستورالعمل‌هایی که در قالب دعا از معصومان (ع) به ما رسیده است راه رسیدن به سعادت را نشان می‌دهد. حدیث پژوهان مکتب اهل بیت (ع)، با نگارش کتاب‌هایی درباره دعاهای معصومان (ع) کوشیده‌اند این میراث ارزشمند را به دست ما برسانند. به رغم همه این زحمات، این سرمایه عظیم از گزند حوادث به طور کامل در امان نمانده است. راه‌یابی برخی تجربه‌های شخصی به برخی مجموعه‌های دعایی، بساختن برخی دعاها با اهداف خیر یا سوء، رواج برخی دعاهای برساخته دارای مشکلات سندی و محتوایی در میان مردم و مواردی از این دست، شناخت دعاهای مأثور از غیر آن را ضروری ساخته است. برخی حدیث پژوهان بر این باورند: «ضعف سند به معنای عدم صدور روایت نیست؛ چه بسا روایاتی که از نظر سند اعتبار لازم را ندارد، ولی از طریق قرائن عقلی و نقلی می‌توان اعتبار آن‌ها را اثبات نمود» (محمدی‌ری‌شهری، ۱۳۸۶ ش، قسمت دوم مصاحبه). اولاً، بین علم یا اطمینان به عدم صدور روایت، باعث علم یا اطمینان به عدم صدور از معصوم نیست اما ضعف سند، موجب سلب اطمینان به صدور روایت از معصوم می‌شود. ثانیاً، اثبات اعتبار [درستی] روایتی بر پایه قرائن عقلی و نقلی، مجوز انتساب آن به معصوم نیست همچنان که ایشان در ادامه می‌گویند: «در مورد دعاها ما می‌توانیم به هر زبان و گونه‌ای خدا را بخوانیم. بنابراین ضعف سند روایات مشکلی ایجاد نمی‌کند. چنان که مرحوم سید بن طاووس گاه دعاهایی را خود ساخته و از بیان این‌که خودش مبدع آن است ابایی ندارد. البته اگر کسی بخواهد دعایی را به اهل بیت (ع) نسبت دهد، باید مستند باشد.» در این‌که خدا را به هر زبان می‌شود خواند، تردیدی نیست، سخن در آن است مادام که انتساب دعایی به معصوم اثبات نشود به صرف درستی آن

بر پایه قراین عقلی یا نقلی، نمی‌توان آن را به معصوم (ع)، نسبت داد. به عبارت دیگر، در صورت درستی محتوای دعایی بر پایه قراین عقلی و نقلی، تنها می‌توان ادعا کرد این محتوا مورد تأیید معصومان (ع) است اما نمی‌توان ادعا کرد این دعا از لسان معصوم صادر شده است.

حتی اگر بپذیریم که دعا در صورت درستی محتوا، نیاز به سند ندارد، تردیدی نیست که چنانچه دعایی افزون بر ضعف سندی یا نداشتن سند، از نظر محتوا نیز دچار مشکل باشد و با قرآن و روایات اهل بیت (ع) ناسازگار باشد، نمی‌شود آن دعا را مأثور به حساب آورد. بر این اساس، در این جستار برآینم دعاهای روزانه ماه مبارک رمضان را مورد بررسی سندی و محتوایی قرار دهیم.

هرچند حدیث پژوهان درباره دعاهای روزانه رمضان بسیار نوشته‌اند اما از زاویه‌ای که این نوشتار، این دعاها را مورد بررسی قرار داده؛ کاری انجام نشده است. از این رو مشابهت مقاله «بررسی صدور ادعیه ماه رمضان براساس مصباح المتعجد» (مهریزی و ایمانی جو، ۱۳۹۱ش) با جستار حاضر، تنها در عنوان است؛ زیرا هیچ‌کدام از دعاهای روزانه که محور این مقاله است؛ در کتاب مصباح المتعجد نیامده است (طوسی، ۱۴۱۱ق). مقاله‌های «پیام‌های ادعیه روزانه ماه مبارک رمضان» (سعادت، ۱۳۸۰ش) و «پیام‌هایی از ادعیه روزهای ماه رمضان» (تهامی، ۱۳۸۹ش) تنها به شرح گزینشی برخی از فقرات دعاهای روزانه پرداخته و مقاله «شرح دعاهای روزهای ماه رمضان» (خاتمی، ۱۳۷۶ش) تنها شرح فقرات دعای روز اول است که بخشی از کتاب ایشان با عنوان «روزه راستین، شرح دعاهای روزهای ماه مبارک رمضان» می‌باشد. عناوین ده‌ها کتابی که در این راستا سامان یافته، گویای شرح و توضیح این دعاها است بدون این‌که به اعتبار آن پردازند. به عنوان نمونه کتاب‌های «سی ساغر سحری» از محمدرضا مروارید؛ «شرحی بر دعاهای روزهای ماه مبارک رمضان» از داریوش اسماعیلی؛ «سینای نیاز» از جواد محدثی؛ «دعاهای ماه مبارک رمضان شرح روایی و آیاتی دعاهای یومیه ماه مبارک رمضان» که مولفش ناشناخته است؛ «احیاء دل» از علی نریمانی، «عنوان الکلام: سی و شش گفتار درباره شرح روز مبارک رمضان» از محمدباقر فشارکی؛ «آیین رمضان» از محمد مقیمی؛ «با الهام از دعاهای هر روز ماه مبارک رمضان» از ابوالفضل هادی‌منش؛ «انس با محبوب» از سید حمید فتاحی؛ «بیان رسا» از محمد روزبهانی؛ «راه رستگاری» از حسن محمدی شال؛ «رمضان المبارک» از علی طیبی؛ «زمزمه رمضان» از ابراهیم کاهه؛ «سری از عشق» از محمدعلی نجفی‌زدی؛ «شرح و تفسیر دعاهای روزهای

ماه مبارک رمضان» از علی امینی؛ «طلیعه رمضان» از محمدرضا خطیبی؛ «گفت‌وگو با خداوند» از سیدحسین موسوی خراسانی؛ «ناز و نیاز» از عبدالرضا ابراهیمی فر؛ «نمی از یمی» از محمد امین پورامینی؛ «نور نیایش» از علیرضا احمدی؛ «همراه با ملایک» از حسین حدیدی و حتی پایان‌نامه‌ای که در این راستا نگارش یافته (ر.ک: فهرست تفصیلی پایان‌نامه فرامرز استاد حسن، «شرح دعاهای سی روز ماه مبارک رمضان» (پایگاه اطلاع رسانی کتابخانه‌های ایران (LIB.IR)، از این زوایه به این دعاها نگاه نکرده است. بنابراین پاسخ به پرسش از مآثور بودن دعاهای روزانه ماه رمضان، ضرورتی انکارناپذیر و کاری نو است که پیش از این نوشته‌ای در باره آن سامان نیافته است.

۲. اصل دعاهای روزانه رمضان

اول کسی که دعاهای روزانه ماه مبارک رمضان را گزارش کرده سیدعلی بن موسی بن جعفر بن طاووس مشهور به سید ابن طاووس (۵۸۹-۶۶۴ق) است و اثری از این دعاها در منابع پیش از سده ششم یافت نمی‌شود (ر.ک: نرم افزارهای جامع الاحادیث ۳، مکتبه اهل البیت، المکتبه الشامله، مجموعه آثار شیخ صدوق، مجموعه آثار شیخ طوسی، شیخ مفید، تراث و ...).

کتاب‌هایی که این دعاها را گزارش کرده‌اند، دارای اختلافات فراوان هستند تا آنجا که چاپ قدیم و جدید اقبال الاعمال هم در پاره‌ای از موارد با هم اختلاف دارند.^۱ برای گزارش کامل این دعاها، به گزارش متن اقبال الاعمال چاپ قدیم بسنده شده است.^۲

روز اول: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ صِيَامِي (فیه) صِيَامَ الصَّائِمِينَ وَ (فِيهِ) قِيَامِي (فیه) قِيَامَ الْقَائِمِينَ» وَ «بَهْنِي فِيهِ عَنْ نَوْمَةِ الْغَافِلِينَ» { وَ هَبْ لِي (فیه) جُزْمِي (فیه) يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ وَ اعْفُ عَنِّي يَا عَافِيًا عَنِ الْمُجْرِمِينَ» (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۰۹؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۳۰).

۱. ر.ک: دعای روز سوم که در نسخه اقبال الاعمال طبع قدیم؛ «برحمتک یا ارحم الراحمین» آمده در حالی که در اقبال الاعمال چاپ جدید «برحمتک» نیامده است (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۳؛ همان، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۵۴).

۲. موارد اختلاف با دیگر کتاب‌ها، این‌گونه نشان داده شده است: کلماتی که داخل کروشه قرار دارد اختلاف نسخه‌هایی است که خود سید بن طاووس گزارش کرده؛ کلمات داخل قلاب، کلماتی هستند که در کتب دیگر موجود است (مانند: اقبال بالاعمال الحسنة ط- الحدیثة)، البلد الامین و المصباح کفعمی، زاد المعاد مجلسی، کلیات مفاتیح الجنان و وقایع الایام شیخ عباس قمی)، اما سید به آن‌ها اشاره نکرده است. کلمات داخل گیومه، عباراتی هستند که در برخی از کتب دیگر نیست ولی در کتاب اقبال الاعمال (ط- القدیمة) موجود است که البته در صورت جمع شدن چند گیومه در کنار هم، از نشانه نگارشی آکلاد { } استفاده شده است.

روز دوم: «اللَّهُمَّ قَرِّبْنِي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] إِلَى مَرْضَاتِكَ وَجَنِّبْنِي فِيهِ مِنْ سَخَطِكَ وَ تَقِمَاتِكَ (سَخَطِكَ وَ تَقِمَاتِكَ) وَ وَفَّقْنِي فِيهِ لِقِرَاءَةِ كِتَابِكَ [آيَاتِكَ] [يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ وَ يَا خَيْرَ النَّاصِرِينَ] بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۵۰). روز سوم: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي [فِيهِ] الذُّهْنَ وَ التَّنْبِيهَ وَ اُبْعِدْنِي [وَ اُبْعِدْنِي] [فِيهِ] عَنِ [مِن] السَّفَاهَةِ وَ التَّمْوِيهِ وَ اجْعَلْ لِي نَصِيباً (فِي) مِنْ كُلِّ خَيْرٍ تُنْزِلُ [أَنْزِلِ] [تُنْزِلُ] فِيهِ بِحُودِكَ يَا أَجْوَدَ الْأَجْوَدِينَ [يَا أَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ] [بِرَحْمَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۳؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۵۴). روز چهارم: «اللَّهُمَّ قَوِّنِي [وَفَّقْنِي] فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] عَلَى إِقَامَةِ أَمْرِكَ [وَ ارْزُقْنِي] [وَ اذْقْنِي] فِيهِ حَلَاوَةَ ذِكْرِكَ [وَ أَوْزِعْنِي] [فِيهِ] «أَدَاءً» [لِلْأَدَاءِ] شُكْرِكَ [بِكْرَمِكَ] وَ احْفَظْنِي (فِيهِ) بِحِفْظِكَ وَ سَشْرِكَ يَا أَبْصَرَ النَّاطِرِينَ [بِرَحْمَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» [يَا خَيْرَ النَّاصِرِينَ]» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۵؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۵۷). روز پنجم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي [فِي هَذَا الْيَوْمِ] فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] مِنَ الْمُسْتَغْفِرِينَ وَ اجْعَلْنِي فِيهِ مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ «الْقَانِتِينَ» وَ اجْعَلْنِي [فِيهِ] مِنْ أَوْلِيَاكَ الْمُتَّقِينَ [الْمُقَرَّبِينَ] [بِرَأْفَتِكَ] يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ [بِرَحْمَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» [بِرَأْفَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۷؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۶۰). روز ششم: «اللَّهُمَّ لَا تَخْذُلْنِي [فِيهِ] [فِي هَذَا الْيَوْمِ] بِتَعَرُّضٍ [لِتَعَرُّضٍ] مَعْصِيَتِكَ [مَعَاصِيكَ] وَ { لَا تَضْرِبْنِي [فِيهِ] بِسِيَاطٍ [وَ اَعِزَّنِي] [فِيهِ] مِنْ سِيَاطٍ [تَقْمَتِكَ] «وَ مَهَاوِيكَ» } وَ رَحْزِحْنِي [وَ ارْجُزْنِي] (وَ ارْجُزْنِي) [فِيهِ] مِنْ [عَنْ] مُوجِبَاتِ سَخَطِكَ بِمَنْكَ «وَ أَيَادِيكَ» يَا مُنْتَهَى رَغْبَةِ الرَّاعِبِينَ [بِرَحْمَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۳۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۳۶). روز هفتم: «اللَّهُمَّ اَعِنِّي [فِيهِ] [فِي هَذَا الْيَوْمِ] عَلَى صِيَامِهِ وَ قِيَامِهِ وَ اجْنِبْنِي [وَ جَنِّبْنِي] فِيهِ مِنْ هَفْوَاتِهِ وَ آثَامِهِ وَ ارْزُقْنِي [فِيهِ] ذِكْرَكَ «وَ شُكْرَكَ» بِدَوَامِهِ بِتَوْفِيقِكَ (يَا هَادِيَ الْمُضِلِّينَ) «يَا وَلِيَّ الْمُؤْمِنِينَ» [بِدَوَامِ هِدَايَتِكَ] «وَ تَوْفِيقِكَ» يَا هَادِيَ الْمُؤْمِنِينَ [بِرَحْمَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» [همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۳۲؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۶۷). روز هشتم: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي فِيهِ رَحْمَةَ الْآيَاتِمِ وَ إِطْعَامَ الطَّعَامِ وَ إِفْشَاءَ السَّلَامِ وَ { مُجَانَبَةَ [وَ جَنِّبْنِي] فِيهِ صُحْبَةَ اللَّئَامِ} وَ { ارْزُقْنِي فِيهِ } صُحْبَةَ الْكِرَامِ (وَ مُجَانَبَةَ اللَّئَامِ) بِطَوْلِكَ [بِعِزَّتِكَ] (يَا أَمَلَ الْأَمَلِينَ) «يَا مَلْجَأَ أَمَلَ الْأَمَلِينَ» (يَا مَلْجَأَ الْأَمَلِينَ) [بِرَحْمَتِكَ] يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۳۴؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۷۰). روز نهم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي [أَعْطِنِي] فِيهِ [فِي] هَذَا الْيَوْمِ نَصِيباً مِنْ رَحْمَتِكَ الْوَاسِعَةِ وَ اهْدِنِي فِيهِ لِإِبْرَاهِيمَكَ [بِرَاهِينِكَ] [بِهِدَايَتِكَ] السَّاطِعَةِ [الْقَاطِعَةِ] وَ خُذْ بِنَاصِيَتِي إِلَى مَرْضَاتِكَ الْجَامِعَةِ بِتَحْنُنِكَ [بِمَنْكَ] [بِمَحَبَّتِكَ] يَا أَمَلَ الْمُشْتَاقِينَ (الْمُشْتَاقِينَ)» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۳۶؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۷۳). روز

دهم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي فِيهِ» [فِي هَذَا الْيَوْمِ] مِنَ الْمُتَوَكِّلِينَ عَلَيْكَ «وَأَجْعَلْنِي فِيهِ مِنْ الْفَائِزِينَ إِلَيْكَ» [الْفَائِزِينَ لَدَيْكَ] (الْفَائِزِينَ الْيُوك) «وَأَجْعَلْنِي فِيهِ» مِنَ الْمُقَرَّبِينَ لَدَيْكَ (الْيُوك) بِإِحْسَانِكَ يَا غَايَةَ الطَّالِبِينَ «بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹، ۱: ۳۸؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۷۶). روز یازدهم: «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيَّ فِيهِ الْإِحْسَانَ وَكِرَّةَ إِلَيَّ فِيهِ الْفُسُوقَ وَالْعُصْيَانَ وَحَرَمَ عَلَيَّ فِيهِ السَّخَطَ وَالنِّيرَانَ بِقُوَّتِكَ [بِعُزَّتِكَ] يَا غَوْثَ [غِيَاثَ] الْمُسْتَعِيثِينَ (الْمُسْتَضْعَفِينَ) {بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ} «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدًا وَآلَ مُحَمَّدٍ» {«همان، ۱۴۰۹، ۱: ۱۴۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۸۰}. روز دوازدهم: «اللَّهُمَّ زَيِّنْ لِي [وَأَزْزُقْنِي] فِيهِ السَّتْرَ [زَيَّنِّي فِيهِ بِالسَّتْرِ] (وَالْعَفَافَ) (وَالْعَفَافَ) [وَالْعَفَافَ] وَاسْتُرْنِي فِيهِ بِلِبَاسٍ [وَالْيَسْنِي فِيهِ لِبَاسٍ] [الصَّبْرَ] وَالْقَنُوعَ وَالْكَفَافَ وَحُلِّيَّ (حَلِّيَّ) فِيهِ بِحُلِيِّ الْفَضْلِ وَالْإِنصَافِ [وَأَنْجِنِي فِيهِ مِمَّا أَحْذَرُ وَأَخَافُ] (وَأَحْمِلْنِي فِيهِ عَلَى الْعَدْلِ وَالْإِنصَافِ وَأَمْنِي فِيهِ مِنْ كُلِّ مَا أَخَافُ) بِعِصْمَتِكَ يَا عِصْمَةَ الْخَائِفِينَ [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹، ۱: ۱۴۲؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۸۴). روز سیزدهم: «اللَّهُمَّ طَهِّرْنِي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] مِنَ الدَّنَسِ وَالْأَقْدَارِ وَصَبِّرْنِي [فِيهِ] عَلَى كَائِنَاتِ الْأَقْدَارِ وَوَفَّقْنِي [فِيهِ] عَلَى التَّقَى [لِلتَّقَى] وَصُحْبَةِ الْأَبْرَارِ [وَأَزْزُقْنِي فِيهِ صُحْبَةَ الْأَبْرَارِ] بِعِزَّتِكَ [بِعُزَّتِكَ] يَا قُوَّةَ [يَا قُوَّةَ عَيْنٍ] [يَا قُوَّةَ عِيُونِ] الْمَسَاكِينِ [بِرَحْمَتِكَ] «يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» {«همان، ۱۴۰۹، ۱: ۱۴۷؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۸۸}. روز چهاردهم: «اللَّهُمَّ لَا تُؤَاخِذْنِي [فِيهِ] بِالْعَثَرَاتِ وَاقْلِبْنِي [قَبِي] فِيهِ مِنَ الْخَطَايَا (الْخَطِيئَاتِ) وَالْهَفَوَاتِ وَلَا تَجْعَلْنِي عَرَضًا [عَرَضًا] [عَرُضَةً] لِلْبَلَايَا وَالْآفَاتِ لِعِزَّتِكَ [بِعِزَّتِكَ] يَا عِزَّ [مُعِزَّ] الْمُرْسَلِينَ [الْمُسْلِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹، ۱: ۱۵۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۹۲). روز پانزدهم: «اللَّهُمَّ أَزْزُقْنِي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] طَاعَةَ الْخَاشِعِينَ [الْخَاضِعِينَ] [الْعَابِدِينَ] وَأَشْعِرْ فِيهِ قَلْبِي إِنَابَةَ الْمُخْلِصِينَ (الْمُخْلِصِينَ) [إِنَابَةَ الْمُخْبِتِينَ] بِأَمْنِكَ [بِأَمَانِكَ] يَا أَمَانَ الْخَائِفِينَ «وَأَمْلَأْ فِيهِ قَلْبِي مِنْ خُشُوعِ الْخَاشِعِينَ» [وَأَشْرَحْ فِيهِ صَدْرِي بِإِنَابَةِ الْمُخْبِتِينَ] بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹، ۱: ۱۵۵؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۹۸). روز شانزدهم: «اللَّهُمَّ وَفَّقْنِي [فِيهِ] [لِمُوَافَقَةِ الْأَبْرَارِ] لِعَمَلِ الْأَبْرَارِ [أَهْدِنِي فِي هَذَا الْيَوْمِ بِعَمَلِ الْأَبْرَارِ] [أَهْدِنِي فِيهِ لِعَمَلِ الْأَبْرَارِ] وَجَبِّنِي فِيهِ مُرَافَقَةَ [مُؤَافَقَةَ] الْأَشْرَارِ وَآوِنِي إِلَى رَحْمَتِكَ [أَوِنِي بِرَحْمَتِكَ] [أَوِنِي فِيهِ بِرَحْمَتِكَ] (وَأوردني فيه برحمتك) [وَأَدْخِلْنِي فِيهِ بِرَحْمَتِكَ] فِي دَارِ الْقَرَارِ [دَارِ الْقَرَارِ] [الِى دَارِ الْقَرَارِ] بِالْوَهْيَتِكَ [بِإِلَهِيَّتِكَ] يَا إِلَهَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ [الْعَالَمِينَ] [بِرَحْمَتِكَ يَا خَيْرَ الْغَافِرِينَ] [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹، ۱: ۱۵۸؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۰۲). روز هفدهم: «اللَّهُمَّ اهْدِنِي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] لِصَالِحِ الْأَعْمَالِ وَأَقْضِ لِي فِيهِ

الْحَوَائِجِ وَالْأَهْمَالِ يَا مَنْ لَا يَحْتَأَجُ إِلَى «التَّقْسِيرِ» وَالسُّؤَالِ يَا عَالِمًا بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ [الْمُضْمِرِينَ] [الصَّامِتِينَ] «صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٌ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ» [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ] (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۶۳؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۰۷). روز هجدهم: «اللَّهُمَّ بَهْنِي [هَيْئَتِي] فِيهِ لِبَرَكَاتِ أَسْحَارِهِ وَنَوْرِ (فِيهِ) قَلْبِي (فِيهِ) بِضِيَاءِ أَنْوَارِهِ وَخُذْ بِكُلِّ [عُضْوٍ مِنْ] أَعْضَائِي إِلَى اتِّبَاعِ أَثَارِهِ يَا نُورَ [«بِنُورِكَ»] يَا مُنَوَّرَ قُلُوبِ الْعَارِفِينَ [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۶۶؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۱۱). روز نوزدهم: «اللَّهُمَّ وَفِّرْ {فِيهِ} حَظِّي مِنْ بَرَكَاتِهِ [بِرَكَاتِكَ] [بِبَرَكَاتِهِ] وَسَهِّلْ سَبِيلِي إِلَى [خَيْرَاتِهِ] حَيَاةً [إِصَابَةً] خَيْرَاتِهِ [خَيْرَاتِكَ] وَلَا تَحْرِمْنِي الْقَلِيلَ مِنْ حَسَنَاتِهِ [حَسَنَاتِكَ] [مِنْ قُبُولِ حَسَنَاتِهِ] (لَا تَحْرِمْنِي قُبُولِ حَسَنَاتِهِ) [وَأَزِدْنِي قُبُولِ حَسَنَاتِهِ] يَا هَادِي [يَا هَادِيًا] [هَادِيًا] إِلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۹۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۵۰). روز بیستم: «اللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيَّ [إِلَيَّ] (فِيهِ) أَبْوَابَ الْجَنَانِ وَأَغْلِقْ عَنِّي (فِيهِ) أَبْوَابَ النَّيْرَانِ وَوَقِّفْنِي فِيهِ لِتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ يَا مُنْزِلَ السَّكِينَةِ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۹۴؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۵۴). روز بیست و یکم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي فِيهِ إِلَى مَرْضَاتِكَ [لِمَرْضَاتِكَ] دَلِيلًا وَلَا تَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ فِيهِ عَلَيَّ سَبِيلًا [عَلَيَّ فِيهِ لِلشَّيْطَانِ سَبِيلًا] (لَا تَجْعَلْ عَلَيَّ فِيهِ لِلشَّيْطَانِ سَبِيلًا) وَاجْعَلْ الْجَنَّةَ لِي مَنْزِلًا وَمَقِيلًا» يَا قَاضِيَ حَوَائِجِ الطَّالِبِينَ [السَّائِلِينَ] [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۰۳؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۶۹). روز بیست و دوم: «اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] أَبْوَابَ فَضْلِكَ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] [مِنْ] بَرَكَاتِكَ وَوَقِّفْنِي فِيهِ لِمُوجِبَاتِ مَرْضَاتِكَ وَأَسْكِنِّي بِبَرَكَتِهِ بُحْبُوحَةَ جَنَّاتِكَ [فِيهِ بُحْبُوحَاتِ (بُحْبُوحَةَ) جَنَّاتِكَ] يَا مُجِيبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّينَ [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۰۶؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۷۳). روز بیست و سوم: «اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي فِيهِ مِنَ الذُّنُوبِ وَطَهِّرْنِي فِيهِ مِنَ الْعُيُوبِ وَامْتَحِنْ فِيهِ قَلْبِي (وَامْتَحِنْ قَلْبِي فِيهِ) بِتَقْوَى الْقُلُوبِ يَا مُقِيلَ عَثَرَاتِ الْمُذْنِبِينَ [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۱۶؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۸۷). روز بیست و چهارم: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] مَا يُرْضِيكَ وَأَعُوذُ بِكَ فِيهِ مِمَّا يُؤْذِيكَ [لَا يُرْضِيكَ] وَ[أَسْأَلُكَ] «التَّوْفِيقَ» (فِيهِ) «أَنْ» [لِأَنَّ] [بِأَنَّ] أُطِيعَكَ وَلَا أُعْصِيكَ «يَا عَالِمًا» [بِأَحْوَالِ السَّائِلِينَ] (يَا جَوَادَ السَّائِلِينَ) [بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ] «يَا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ السَّائِلِينَ» [بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۲). روز بیست و پنجم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ سَعْيِي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] مَشْكُورًا وَذَنْبِي [بِعَفْوِكَ] فِيهِ مَغْفُورًا وَعَمَلِي فِيهِ مَقْبُولًا وَعَيْبِي [بِجُودِكَ] فِيهِ مَسْتُورًا «يَا أَسْمَعَ السَّامِعِينَ» [وَأَغْنِنِي فِيهِ بِجُودِكَ يَا أَسْمَعَ السَّامِعِينَ] يَا مُجِيبَ دَعَوَاتِ الْمُتَبَهِّلِينَ

«يَا سَامِعَ أَصْوَاتِ الْمُبْتَهَلِينَ» «بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۳؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۶).^۱ روز بیست و ششم: «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي «فِي هَذَا الْيَوْمِ» (فِيهِ) مُجِباً لِأَوْلِيَائِكَ وَمُعَادِياً لِأَعْدَائِكَ مُسْتَتِئاً [مُتَمَسِّكاً] (و مُتَمَسِّكاً) بِسُنَّةِ «خَاتَمِ» أَنْبِيَائِكَ يَا عَاصِمَ قُلُوبِ النَّبِيِّينَ [يَا عَظِيماً فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ] «بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۶؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۹).^۲ روز بیست و هفتم: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي فِيهِ {«فَضْلَ» [فَضَائِلَ]} لَيْلَةَ الْقَدْرِ وَصَبْرَ [إِلَى] «أُمُورِي» [وَيَسِّرْ لِي كُلَّ أُمُورِي] فِيهِ مِنَ الْعُسْرِ إِلَى الْبُسْرِ (كُلَّ عُسْرٍ إِلَى يُسْرٍ) وَاقْبَلْ مَعَاذِيرِي وَحَطِّ عَنِّي الْوِزْرَ [الذَّنْبَ] [الذَّنْبَ] وَالْوِزْرَ] يَا رَعُوفاً [رَحِيماً] بِعِبَادِهِ الصَّالِحِينَ [الْمُؤْمِنِينَ] «بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۳۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۴۰۴).^۳ روز بیست و هشتم: «اللَّهُمَّ وَفِّرْ حَظِّي فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] مِنَ النَّوَفِلِ وَ أَكْرِمْنِي فِيهِ بِإِحْضَارِ الْأَحْلَامِ [بِإِحْضَارِ الْأَخْرَارِ] (بِإِحْضَارِ الْأَخْرَازِ) [بِإِحْضَارِ الْمَسَائِلِ] فِي الْمَسَائِلِ (مِنَ الْمَسَائِلِ) وَ قَرَّبْ (فِيهِ) وَسَيْلَتِي إِلَيْكَ مِنْ بَيْنِ الْوَسَائِلِ يَا مَنْ لَا يَسْغَلُهُ الْإِحْاحُ الْمُلْحِحِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۳۳؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۴۰۷).^۴ روز بیست و نهم: «اللَّهُمَّ غَشِّنِي فِيهِ مِنَ الرَّحْمَةِ [بِالرَّحْمَةِ] (و التوفيق) وَ ارْزُقْنِي فِيهِ التَّوْفِيقَ وَ الْعِصْمَةَ وَ طَهِّرْ قَلْبِي مِنْ غِيَاهِبِ (عَائِيَاتِ) التَّهْمَةِ يَا رَحِيماً [يَا رَعُوفاً] بِعِبَادِهِ الْمُذْنِبِينَ (بِعِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ) «بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۳۷؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۴۱۰).^۵ روز سی ام: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ صِيَامِي فِيهِ بِالشُّكْرِ وَ الْقَبُولِ عَلَى مَا تَرْضَاهُ وَ يَرْضَاهُ الرَّسُولُ مُحْكَمَةً فُرُوعُهُ بِالْأَصُولِ بِحَقِّ [سَيِّدِنَا] مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ «الطَّيِّبِينَ» الطَّاهِرِينَ «الْأَخْيَارِ الْأَبْرَارِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ» (وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)» (همان، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۶۷؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۴۴۸؛ كفعمی، ۱۴۱۸ق، ۲۱۹-۲۲۲؛ همو، ۱۴۰۵ق، ۶۱۲-۶۱۶؛ مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۳-۱۴۷؛ قمی، کلیات مفاتیح الجنان، ۲۳۹-۲۴۲).

۱-۲. نقد سندی دعاهای روزانه

دعاهای روزانه ماه رمضان در کتاب سید بن طاووس به شکل جداگانه و در بخش

۱. در دو کتاب کفعمی، زاد المعاد و مفاتیح الجنان دعای این روز (بیست و پنجم)، در روز بیست و ششم آمده است.
۲. در دو کتاب کفعمی، زاد المعاد و مفاتیح الجنان دعای این روز (بیست و ششم)، در روز بیست و پنجم آمده است.
۳. در دو کتاب کفعمی دعای این روز (بیست و هفتم)، در روز بیست و نهم آمده است.
۴. در دو کتاب کفعمی دعای این روز (بیست و هشتم)، در روز بیست و هفتم آمده است.
۵. در دو کتاب کفعمی دعای این روز (بیست و نهم)، در روز بیست و هشتم آمده است.

دعاهای همان روز بدون هیچ سندی آمده است، اما در دو کتاب ابراهیم بن علی عاملی کَفَعَمَى (۸۴۰-۹۰۵ق) با سند آمده است (ر.ک: کفعمی، ۱۴۱۸ق، ۲۲۲-۲۱۹؛ همو، ۱۴۰۵ق، ۶۱۶-۶۱۲).

در اینجا یادکرد چند نکته شایسته است:

الف) ابن طاووس در بیشتر دعاهای روزانه رمضان، پنج عبارت را تکرار کرده است (ر.ک: ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۱۷-۲۳۵) که تکرار این عبارات، این حدس را ایجاد می‌کند که دعاهای روزانه به شکل یک دعای سی بخشی بوده که ابن طاووس به شکل جدا جدا به گزارش آن پرداخته است همان‌گونه که خود به سی فصل بودن برخی از این اجزاء تصریح کرده (همان، ۱۰۷ و ۱۰۹) و کفعمی خود آن را به شکل دعایی سی قسمتی آورده است (ر.ک: کفعمی، ۱۴۰۵ق، ۶۱۶-۶۱۲؛ همو، ۱۴۱۸ق، ۲۱۹-۲۲۲).

ب) در عناوین دعای دوم، پنجم، هفتم و دهم در کتاب اقبال الاعمال، ضمیر «منه» آمده است: «دُعَاءُ آخَرُ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي مِنْهُ» (ر.ک: ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۰، ۱۲۷، ۱۳۲، ۱۳۸) که یا مرجع آن سید بن الباقر در دعای پیشین است: «دُعَاءُ آخَرُ بِرِوَايَةِ السَّيِّدِ ابْنِ الْبَاقِي فِي الْيَوْمِ الثَّانِي» (ر.ک: همان، ۱۱۹، ۱۲۷، ۱۳۱، ۱۳۷)، یا به واژه «الیوم» در همان عنوان برمی‌گردد که البته بی‌معناست، یا به «ما» در عنوان «مَا نَخْتَارُهُ مِنْ الرِّوَايَاتِ» بازگشت می‌کند که در سرآغاز باب‌ها آمده است (ر.ک: ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۵۰، ۱۵۸).

احتمال سوم درست به نظر می‌رسد زیرا با بررسی کتاب ابن الباقر مشخص شد که این دعاها در آن وجود ندارد (ر.ک: ابن الباقری، ۱۴۳۲ق، ۲: ۱۲۳-۱۶۷). سخن ابن طاووس در آغاز باب‌ها که «مجموعه آنچه در این باب است گزینشی از روایات است»، دلیلی بر حدیث دانستن این دعاهاست؛ عباراتی مانند: «فِيهِ [فِي هَذَا الْبَابِ] مَا نَخْتَارُهُ مِنْ عِدَّةٍ رِوَايَاتٍ» (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۱، ۱۲۷، ۱۳۰، ۱۶۶)، «فِيهَا [فِي أَدْعِيَةِ هَذِهِ اللَّيْلَةِ وَ يَوْمِهَا] مَا نَخْتَارُهُ مِنْ عِدَّةٍ رِوَايَاتٍ» (همان، ۱: ۱۲۵، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۷، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۵۸، ۱۶۳، ۱۹۱، ۲۰۳، ۲۰۶) نشان از آن دارد که سید آن‌ها را از متون دعایی گزین کرده است («فِيهِ مَا نَخْتَارُهُ مِنْ عِدَّةٍ رِوَايَاتٍ فِي الدَّعَوَاتِ» و عبارات مشابه؛ ر.ک: همان، ۱: ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۵۰، ۱۵۸).

۱. برای نمونه در دعاهای شبانه روز سوم رمضان این پنج عبارت آمده است: «الْبَابُ الرَّابِعُ فِيمَا نَدْكُرُهُ مِنْ زِيَادَاتٍ فِي اللَّيْلَةِ الثَّلَاثَةِ وَ يَوْمِهَا»، «دُعَاءُ آخَرُ مَرْوِي عَنْ النَّبِيِّ (ص)»، «فَضَّلَ فِيمَا يَخْتَصُّ بِالْيَوْمِ الثَّلَاثِ مِنْ دُعَاءٍ غَيْرِ مُتَكَرِّرٍ»، «دُعَاءُ آخَرُ فِي الْيَوْمِ الثَّلَاثِ بِرِوَايَةِ السَّيِّدِ ابْنِ الْبَاقِي» و «دُعَاءُ آخَرُ فِي الْيَوْمِ الثَّلَاثِ» این عبارات پنج‌گانه در بیشتر دعاهای شبانه روزهای رمضان تکرار شده است.

به نظر می‌رسد دعاهای روزانه ماه رمضان در کتاب سید، اقتباس از روایات بوده نه آنچنان که برخی گمان کرده‌اند که از ساخته‌های سید است (ر.ک: ابن طاووس، ۱۳۷۶ش، عنوان «فَهْرِسُ الْأَدْعِيَةِ الْمُشْتَاةِ»). البته با توجه به نداشتن سند، این دعاها از نظر سند ضعیف شمرده می‌شوند.

در اینجا سزاوار است سند کفعمی بررسی شود: «...يُسْتَحَبُّ أَنْ يَدْعُو فِي أَيَّامِ شَهْرِ رَمَضَانَ بِهَذِهِ الْأَدْعِيَةِ لِكُلِّ يَوْمٍ دُعَاءً عَلَى حِدَةٍ مِنْ أَوْلِيهِ إِلَى آخِرِهِ مِنْ كِتَابِ الذَّخِيرَةِ رَوَاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ...» (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ۶۱۲؛ همو، ۱۴۱۸ق، ۲۱۹). از این عبارت چنین برمی‌آید که کفعمی این دعاها را از کتاب «الذخیره» گرفته است اما در کتابنامه‌اش به نام مولف اشاره نکرده (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ۷۷۳) و بدین سان مولف مذکور ناشناخته مانده است.^۱ برخی از محققان بر این باورند که کفعمی، بیشترین تاثیر را از ابن طاووس پذیرفته و حداقل در برخی از منابعش به این گونه عمل کرده که منبع نادیده را توسط سید نقل کرده است (کلبگر، ۱۳۷۱ش، ۱۵۳-۱۵۴)، زیرا او بین منابع بی‌واسطه و با واسطه‌اش فرق نمی‌گذارد است (همان) و از آن رو که کتاب «الذخیره» کتابی دعایی بوده (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ۶۰۷؛ همو، ۱۴۱۸ق، ۲۱۷) و سید نیز تصریح دارد که روایات بخش دعاهای رمضان را از کتاب‌های دعا گرفته (ر.ک: ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۵۰، ۱۵۸)، می‌توان این احتمال را مطرح کرد که سید، دعاهای مذکور را از کتاب «الذخیره» برگرفته است و سپس کفعمی از او گرفته است.

به هر روی، از عبارت کفعمی برمی‌آید که روایت مذکور در کتاب «الذخیره» به شکل مرسل آمده است؛ زیرا ایشان نگفته است: «... مِنْ كِتَابِ الذَّخِيرَةِ رَوَاهَا / رَوَتْهَا مِنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ» بلکه گفته است: «... مِنْ كِتَابِ الذَّخِيرَةِ رَوَاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ» بنابراین امامی مذهب و ثقه بودن ابن عباس هم کمکی به خروج حدیث از ضعف نمی‌کند (ر.ک: موسوی خراسان، ۱۴۳۳ق، ۱۶)؛ چرا که سلسله سند از اتصال برخوردار نیست.

۱. از سوی، افراد زیادی پیش از سده نهم دارای کتاب با عنوان «الذخیره» بودند اما هیچ‌یک از آن‌ها، کتاب دعایی نیستند مانند: الذخیره فی محاسن اهل الجزیره ابن بسام (۵۴۲د) که شرح حال معاصران مولف بوده است؛ الذخیره فی علم الکلام سیدمرتضی، الذخیره فی الحقیقه ابن ولید در علم کلام، الذخیره للقرافی کتابی در فقه مالکی و ...، از دیگر سوی، از کلام کفعمی می‌شود فهمید که این کتاب، کتاب دعایی بوده است (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ۶۰۷؛ همو، ۱۴۱۸ق، ۲۱۷).

۲-۲. نقد متنی و محتوایی دعاهای روزانه

در متن این دعاها، قرائن و شواهدی وجود دارد که اگر تک تک آن‌ها نتواند علامت سوالی در برابر مأثور بودن دعاهای روزانه ماه رمضان قرار دهد؛ مجموع آن‌ها، باعث سلب اطمینان از مأثور بودن آن‌ها یا دست کم تردید در آن می‌شود.

۲-۲-۱. نبود درود بر پیامبر (ص) و آل او (ع)

در روایات اهل بیت (ع)، فرستادن صلوات یکی از آداب دعاست (کلینی، ۱۴۲۹ق، ۴: ۳۳۵) که فراوان به آن سفارش شده است (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۴۸۴-۴۸۶ و ۴۹۱-۴۹۵)؛ دعای بدون صلوات، محجوب بوده و بالا نمی‌رود (همان، ۴۹۱). از امام صادق (ع) به گونه صحیح (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ۱۲: ۵۹) روایت شده است: «...الْحَارِثُ بْنُ الْمُغِيرَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (ع) يَقُولُ: إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ إِذَا يَسْأَلُ مِنْ رَبِّهِ شَيْئاً مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ حَتَّى يَبْدَأَ بِالْثَنَاءِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْمَدْحِ لَهُ وَالصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ ثُمَّ يَسْأَلُ اللَّهَ حَوَائِجَهُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۴۸۴).

همچنین از روایات فراوانی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۴۸۴-۴۸۶، ۴۹۱-۴۹۵؛ ترمذی، ۱۴۱۹ق، ۲: ۲۷۷؛ صدوق، ۱۳۶۴ش: ۱۵۵؛ سیدرضی، ۱۴۱۴ق، ۵۳۸) بدست می‌آید که معصومان (ع) خود نیز ملتزم به رعایت این ادب دعا بوده‌اند (ر.ک: قیومی اصفهانی، ۱۴۱۸ق، ۱: ۱۰۳، ۱۱۳، ۲۰۱، ۲۱۷، ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۴۶-۲۵۴، ۲۸۱، ۲۸۴، ۳۰۶، ۳۲۴، ۳۴۱، ۳۴۳، ۳۹۹، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۱۳، ۴۲۳، ۴۲۸، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۴۱، ۴۴۵، ۴۴۷، ۴۴۹، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۸، ۴۶۶، ۴۹۲، ۵۰۴، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۳۸، ۵۵۹، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳-۵۸۴، ۵۹۶، ۶۰۳ و...). امام سجاد (ع)، در صحیفه سجادیه غالباً به این ادب پایبند بوده است؛ ایشان در چهل و شش دعا از پنجاه و چهار دعا، بر محمد (ص) و آلش درود فرستاده است (ر.ک: علی بن الحسین (ع)، ۱۳۷۶ش، دعاهای ۲، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ...)^۱.

حال اگر صلوات فرستادن یکی از آداب بلکه از اسباب استجاب دعاست (کفعمی، ۱۴۰۵ق، ۷۷۰)، این سوال پیش می‌آید که چرا به طور کلی در دعاهای روزانه ماه رمضان، تنها دوبار صلوات (یکی در دعای روز یازدهم و دیگری در دعای روز هفدهم)

۱. البته عدم وجود صلوات در هشت دعای دیگر دلیل دارد؛ به عنوان مثال حضرت در دعای اول و بیست و هشتم در مقام حمد و ثنای خداوند است و اصلاً درخواستی از خداوند ندارد همان‌گونه که در دعای سوم و چهارم در مقام یادکرد فرشتگان و پیروان پیامبر اکرم (ص) است یا در دعای بیست و پنج، «آل محمد» موضوع دعای حضرت است.

آمده است؛ که خود، دو مشکل مشترک دارند، اول آن که صلوات در آخر دعا آمده و دیگر این که در دعای این دو روز در کتاب‌های کفعمی (ر.ک: همان، ۲۲۰-۲۲۱؛ همو، ۱۴۰۵ق، ۶۱۴-۶۱۵) و نسخه مورد اعتماد محقق چاپ جدید اقبال الاعمال (ابن طاووس، ۱۳۷۶ش، ۱: ۲۸۰، ۳۰۷)، صلوات نیامده است. همچنین صلوات بر پیامبر (ص) در دعای روز یازدهم در نسخه کتاب زاد المعاد علامه مجلسی هم وجود ندارد (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۵). البته روشن است که نبودن صلوات در دعایی، دلیل ماثور نبودن آن نیست اما این قرینه در کنار سایر قرائن می‌تواند در ماثور بودن این دعاها تردید ایجاد کند.

۲-۲-۲. همسویی با دیدگاه مخالفان

در کهن‌ترین نسخه‌ای که دعای روز بیست و هفتم گزارش شده و همچنین در نسخه علامه مجلسی، چنین آمده است: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي فِيهِ فَضْلًا [فَضَائِلًا] لَيْلَةَ الْقَدْرِ...» (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۳۰؛ مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۶). در دو کتاب کفعمی، درخواست درک فضیلت شب قدر، در دعای روز بیست و نهم وارد شده است (کفعمی، ۱۴۱۸ق، ۲۲۲، همو، ۱۴۰۵ق، ۶۱۶).

درخواست فضیلت شب قدر در دعای روز بیست و هفتم از آن جهت تردیدزاست که از سویی، در روایات امامیه، سخنی از وجود شب قدر در یکی از این دو شب نیست؛ بلکه بیشتر سخن از جستجوی شب قدر در یکی از دو شب بیست و یکم و بیست و سوم است (ر.ک: کلینی، ۱۴۰۷ق، ۴: ۱۵۶). البته از نقش شب نوزدهم هم در کنار آن دو، غفلت نشده (همان، ۱۶۰-۱۵۸) ولی احتمال شب قدر بودن بیست و سوم، پررنگ‌تر است (ر.ک: صدوق، ۱۳۸۵ش، ۲: ۴۲۰).^۲ شاید به همین جهت بوده که علامه مجلسی در پایان دعاها روزانه، نوشته است: «ذَكَرَ الْكُفَّعَمِيُّ دُعَاءَ الْيَوْمِ السَّابِعِ وَالْعِشْرِينَ فِي الْيَوْمِ التَّاسِعِ وَالْعِشْرِينَ وَلَا يَبْعُدُ قِرَاءَتُهُ فِي الْيَوْمِ الثَّلَاثِ وَالْعِشْرِينَ وَفَقًّا لِمَذْهَبِ الشَّيْخَةِ فَهَوَّ أَنْسَبُ» (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۷).

از سوی دیگر، بیشتر عالمان اهل سنت مانند: فخر رازی (۱۴۲۰ق، ۳۲: ۲۳۰)، نسفی (۱۴۱۶ق، ۴: ۵۴۳)، ابن عادل (۱۴۱۹ق، ۲۰: ۴۳۱)، شیخ‌زاده (۱۴۱۹ق، ۸: ۶۴۸) و ... بر

۱. این مطلب با جستجوی واژه‌های گوناگون در نرم افزار جامع الاحادیث دانسته شد.

۲. تذکر دو نکته لازم است: اول اینکه در یک حدیث مرسل سخن از شب هفدهم هم به میان آمده است (ابن حیون، ۱۳۸۵ق، ۱: ۲۸۱) و دوم آن که در حدیث مرسل دیگری آمده است که شب قدر را در ده شب پایانی رمضان جستجو کنید که در همان روایت قرآنی وجود دارد که مراد شب بیست و سوم است (ر.ک: همان، ۲۸۲).

هستی برای انسان نسبت به قرائت دعای روز دهم؛ اعطای درجه و حسنه در بهشت به تعداد هر سنگ و ریگی برای روز سیزدهم؛ یک کوآدریلیون (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) اتاق در فردوس که در هر کدام آن‌ها هر چه انسان بخواهد، وجود دارد برای روز پانزدهم و ... (ر.ک: کفعمی، ۱۴۱۸ق، ۲۱۹-۲۲۲؛ همو، ۱۴۰۵ق، ۶۱۲-۶۱۶).

۲-۲-۴. تفاوت متنی گسترده

بیشترین تفاوت‌های موجود در عبارات دعا‌های روزانه و اشاره به نسخه‌های گوناگون، در کتاب اقبال الاعمال چاپ قدیم بازتاب داده شده است. از آنجا که در این کتاب هم در یادکرد عبارت‌های متفاوت، به همه نسخه‌های گوناگون اشاره نشده است، برای انجام شمارشی کامل از اختلاف نسخه‌ها، متن این کتاب با کتاب‌های الاقبال بالاعمال الحسنة چاپ جدید، زاد المعاد مجلسی، المصباح و البلد الامین کفعمی و کلیات مفاتیح الجنان و وقایع الایام شیخ عباس قمی سنجیده شد و مشخص شد که عبارت‌های دعا‌های روزانه ماه رمضان، در ۵۸۹ کلمه با هم تفاوت دارند که عددی تردیدزا است؛ زیرا همه دعا‌های روزانه از دو و نیم صفحه تجاوز نمی‌کند و طبق شمارش word، ۱۲۹۳ کلمه است؛ این بدان معناست که در نیمی از کلمات این دعا، اختلاف وجود دارد!

برای نمونه، دعای روز بیست و چهارم در نسخه‌های گوناگون این چنین آمده است: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِيهِ [فِي هَذَا الْيَوْمِ] (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰) مَا يُرْضِيكَ وَأَعُوذُ بِكَ فِيهِ مِمَّا يُؤْذِيكَ [لَا يُرْضِيكَ] (همان) و [اسألک] (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۶) [التَّوْفِيقَ] (همان؛ ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۲) [فيه] (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۶) [أَنْ] (ابن طاووس، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۲) [لِأَنَّ] (همو، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰) [بِأَنْ] (کفعمی، ۱۴۱۸ق، ۱: ۳۹۲؛ همو، ۱۴۰۵ق، ۱: ۳۹۲؛ ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۲) أُطِيعَكَ وَ لَا أَعْصِيكَ [يَا عَالِمًا] (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۶) [بِأَحْوَالِ السَّائِلِينَ] (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰؛ همو، ۱۳۷۶ش، ۱: ۳۹۲) [يَا جِوَادِ السَّائِلِينَ] (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۶) [بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ] (ابن طاووس، ۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰؛ کفعمی، ۱۴۱۸ق، ۱: ۳۹۲؛ همو، ۱۴۰۵ق، ۱: ۳۹۲) [يَا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ السَّائِلِينَ] (ابن طاووس،

۱. از برخی اهل منبر در توجیه این ثواب‌های گزاف، شنیده شده که می‌گویند این ثواب‌ها تفضلی است نه استحقاقی. روشن است که این پاسخ پذیرفتنی نیست زیرا اولاً همه ثواب‌هایی که خداوند به انسان می‌دهد تفضلی است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۱ش، ۲۲: ۲۱۸). ثانیاً اگر بپذیریم که این ثواب‌ها تفضلی است منطق و عدالت اقتضا می‌کند برای اعمال دشوار همچون جهاد، شهادت در راه خدا، روزه گرفتن در روزهای گرم و بلند تابستان و ... چنین تفضلی انجام شود نه برای اعمال سبک و آسانی مانند خواندن یک جمله دعا!

۱۴۰۹ق، ۱: ۲۲۰) [بِرَحْمَتِكَ يَا أَزْهَمَ الرَّاحِمِينَ]» (همان). در این دعا، در ۱۴ مورد (که مشتمل بر ۳۰ کلمه است) اختلاف وجود دارد. اختلاف مواضع در دعاهای دیگر روزها، عبارتست از: روز اول، ۸ موضع؛ روز دوم، ۴ موضع؛ روز سوم، ۱۰؛ روز چهارم، ۱۱؛ روز پنجم، ۸؛ روز ششم، ۱۵؛ روز هفتم، ۱۰؛ روز هشتم، ۱۰؛ روز نهم، ۸؛ روز دهم، ۹؛ روز یازدهم، ۶؛ روز دوازدهم، ۱۰؛ روز سیزدهم، ۱۳؛ روز چهاردهم، ۸؛ روز پانزدهم، ۹؛ روز شانزدهم، ۱۵؛ روز هفدهم، ۶؛ روز هجدهم، ۶؛ روز نوزدهم، ۱۲؛ روز بیستم، ۳؛ روز بیست و یکم، ۶؛ روز بیست و دوم، ۶؛ روز بیست و سوم، ۲؛ روز بیست و چهارم، ۱۴؛ روز بیست و پنجم، ۸؛ روز بیست و ششم، ۸؛ روز بیست و هفتم، ۱۳؛ روز بیست و هشتم، ۸؛ روز بیست و نهم، ۷؛ روز سیام، ۴.

این دعاهای ۲۵۷ موضع و ۵۸۹ کلمه دچار اختلاف هستند که می‌تواند قرینه‌ای بر مأثور نبودن این دعاها باشد. اگر چنین دعاهایی از پیامبر اکرم (ص) صادر شده بود با توجه به کوتاهی آن‌ها، به طور طبیعی نباید این همه اختلاف در عبارات آن وجود می‌داشت؛ به‌ویژه آن‌که امامان معصوم (ع) به کسانی مانند علاء بن کامل (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۵۲۷)، عبدالله بن سنان (صدوق، ۱۳۹۵ق، ۲: ۳۵۲)، اسماعیل بن فضل (همو، ۱۳۶۲ش، ۲: ۴۵۲) و حسین بن مختار (عیاشی، ۱۳۸۰ق، ۲: ۴۵) سفارش کرده‌اند که بر دعایی که امام به وی یاد داده، چیزی نیفزاید و یا از آن کم نکند (ر.ک: مازندرانی، ۱۳۸۲ق، ۱: ۲۹۰). برخی از معصومان (ع) در آغاز، نسبت به این مطلب، به راوی هشدار داده‌اند (ر.ک: برقی، ۱۳۷۱ق، ۲: ۳۶۳؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۵۹۵) و در مواردی به گونه عتاب‌آلود آنان را از خواندن دعاهای برساخته بر حذر داشته‌اند برای نمونه عبدالرحیم قصیر گوید بر امام صادق (ع) وارد شده عرض کردم: «جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنِّي اخْتَرَعْتُ دُعَاءً. قَالَ: دَعْنِي مِّنْ اخْتِرَاعِكَ...» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ۶: ۶۲۲) بر پایه این حدیث، امام (ع) حتی حاضر نیست به دعای برساخته گوش دهد تا چه رسد که آن را تایید کند.

البته گفتنی است که سفارش امامان (ع)، ناظر به پرهیز از افزودن یا کاستن عمدی است و منافاتی با کاستن و افزودن سهوی ندارد؛ اما روشن است که با این همه سفارش اهل بیت (ع) به حفظ دعاهای افزودن و کاستن، این حجم از اختلاف در دعایی در حد دو صفحه، موجب سلب اطمینان نسبت به صدور آن از معصوم می‌شود؛ بویژه آن‌گاه که در کنار سایر قرائن قرار گیرد می‌تواند باعث تقویت آن‌ها شود.

۲-۲-۵. ناستواری متن

امامان معصوم (ع) و در صدر آنان پیامبر اکرم (ص) امیران کلام هستند (سیدرضی، ۱۴۱۴ق، ۳۵۴)، یعنی دایره قدرت و اختیار آنان در کاربرد الفاظ و استفاده از معانی برای رساندن مقصود همانند اختیار امیران و حاکمان در تصرف در امور دولت و ملت است (ر.ک: بحرانی، ۱۴۰۴ق، ۴: ۱۱۳). این ویژگی، آن‌گاه که با بلاغت و فصاحت آنان گره بخورد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۱: ۵۲؛ مفید، ۱۴۱۳ق، ۹۱)، نتیجه آن صادر شدن خطبه‌ها، رساله‌ها، حکمت‌ها و احادیثی است که معادن حقایق (میرداماد، ۱۴۰۳ق، ۱۱۸) و برخوردار از محتوای بلند و استوار است. اگرچه برخی از پژوهشگران، اتقان متن را از ویژگی‌های روایات اعتقادی برشمرده‌اند (خرمیان و جوادیپور، ۱۳۹۷ش، ۶۷) اما نباید آن را منحصر به احادیث اعتقادی دانست، همان‌گونه که برخی از صاحب‌نظران، اتقان متن را یکی از راه‌های کلی اطمینان به صدور حدیثی از معصوم دانسته‌اند (حسینی، ۱۳۸۱ش، ۱۸۵) تا بدانجا که محققانی بر این باورند که اتقان متن، ما را از غور در سند بی‌نیاز می‌کند (سبحانی، بی‌تا، ۲: ۱۰۸).

۲-۲-۶. ناهمسانی با عبارات دیگر احادیث و دعاها

بنابر حدیثی صحیح از امام‌رضا (ع)، سخنان معصومان شبیه به یکدیگر، مصدق و موید همدیگرند (کشی، ۱۴۰۹ق، ۲۲۵). برای شناخت همسویی دعا‌های روزانه با سایر دعاها و سخنان معصومان، ۱۱۵ جمله دعا‌های روزانه در نرم‌افزار جامع الاحادیث جستجو شد؛ نتیجه آن شد که از تعداد مذکور، تنها ۱۱ جمله، مشابه داشت که عبارتند از: «يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ» در دعای روز اول، «بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» در دعای روز دوم، «يَا أَجُودَ الْأَجُودِينَ» در دعای روز سوم، «يَا أَبْصَرَ النَّاطِرِينَ» در دعای روز چهارم، «يَا مُنْتَهَى رَغْبَةِ الرَّاعِبِينَ» در دعای روز ششم، «أَعْنِي عَلَى صِيَامِهِ وَقِيَامِهِ» در دعای روز هفتم، «يَا قَاضِيَ حَوَائِجِ السَّائِلِينَ» در دعای روز بیست و یکم، «يَا مُجِيبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّينَ» در دعای روز بیست و دوم، «ذَنْبِي فِيهِ مَغْفُورًا»، «عَمَلِي فِيهِ مَقْبُولًا» و «يَا أَسْمَعَ السَّمَاعِينَ» در دعای روز بیست و ششم.

اگر در موارد دارای مشابه تأمل گردد، جز سه جمله «أَعْنِي عَلَى صِيَامِهِ وَقِيَامِهِ»، «ذَنْبِي فِيهِ مَغْفُورًا» و «عَمَلِي فِيهِ مَقْبُولًا» دیگر موارد دارای مشابه، یا جزء عبارت‌های پرسامد و کلیدی دعاها هستند مانند: «يَا إِلَهَ الْعَالَمِينَ» (ر.ک: نرم‌افزار جامع الاحادیث) یا کم و بیش در دعاها مورد استفاده قرار گرفته‌اند مانند: «يَا أَسْمَعَ السَّمَاعِينَ» (همان).

بنابراین، مشابهت تنها سه جمله از ۱۱۵ جمله دعاهای روزانه، با سایر روایات و دعاهای معصومان (ع)، ما را به تأمل بیشتر وامی‌دارد. البته نمی‌توان با صرف نداشتن مشابهت، درباره‌ی مأثور نبودن روایات داوری کرد به‌ویژه آن‌که دعاهای و روایاتی وجود دارد که به رغم برخوردار بودن از سند معتبر و اطمینان نسبی به صدور آن‌ها از معصوم، با سایر روایات و دعاهای دارای مشابهت نیست یا حتی دارای تفاوت است اما این مشخصه باعث تقویت سایر قرائن می‌شود.^۱

۲-۷-۲. نشانه‌های دیگر

علامه مجلسی که حدیث‌شناسی بسیار توانمند است بعد از گزارش دعاهای روزانه، می‌نویسد: «... وَرَدَّ تَقْدِيمَ وَ تَأْخِيرَ فِي الْأَدْعِيَةِ وَالْعِبَارَاتِ فِي كُلِّ مِنْ كُتُبِ الْأَدْعِيَةِ، وَ حَيْثُ لَمْ نَرِ رَوَايَتَهَا مُتَّبِعَةً لَمْ نَتَّعَرَّضْ لَهَا» (مجلسی، ۱۴۲۳ق، ۱۴۷).

با توجه به این‌که شیخ عباس قمی در کتاب مفاتیح الجنان بعد از ذکر دعاهای روزانه، سخن مجلسی را بدون اظهار نظر درباره‌ی آن، آورده است، می‌توان آن را نشانه‌ی تایید نظر علامه دانست.^۲

حال اگر مراد مجلسی از عدم اعتبار روایت، عدم اعتبار سند آن باشد، سخنی بجاست همان‌گونه که در بخش نقد سندی گذشت و اگر مراد ایشان عدم اعتبار متن دعاهای مذکور باشد، ادعایی هم‌سو با قرائن و شواهد پیش گفته و موید آن‌هاست. اگر بپذیریم که شرط پذیرش روایات در نظر ایشان، وثوق صدور است نه وثوق سندی (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ۱: ۲۲؛ قاسم‌پور و مختاری هاشم‌آبادی، ۱۳۹۶ش، ۱۴۳)، می‌توان ادعا کرد روایت نکردن این دعاهای نشان از آن دارد که آن‌ها را مأثور نمی‌دانسته است. در پایان یادکرد دو نکته بایسته است:

الف- این دعاهای را نمی‌توان جزء روایات منتقله از کتب اهل سنت دانست زیرا افزون بر این‌که با جستجوی زیاد، این دعاهای معتبر اهل سنت پیدا نشد (ر.ک: نرم افزار المكتبة الشاملة)، برخی از عالمان معاصر آن‌ها در صدد بر آمده‌اند با

۱. البته قرائن دیگری نیز نشان از مأثور نبودن این روایت دارد، مانند وجود گزاره‌هایی در این دعا که دلالت بر عدم اختیار انسان و موید مسلک جبریه است: «خُذْ بِكُلِّ عَضْوٍ مِنْ أَعْضَائِي إِلَى اتِّبَاعِ آثَارِهِ؛ همه اعضای مرا بگیر برای پیروی آثار امروز» (دعای روز هجدهم)؛ «وَأَحْمِلْنِي فِيهِ عَلَى الْعَدْلِ وَالْإِنصَافِ» (دعای روز دوازدهم) و... اما از آنجا که می‌توان آن‌ها را به گونه‌ای توجیه کرد، از آوردن آن‌ها خودداری شد.

۲. با توجه به این‌که وی در برخی موارد که نظرش هم‌سو با دیدگاه مجلسی نیست، بعد از سخن ایشان، نظر خودش را بیان کرده است (ر.ک: قمی، بی‌تا، ۶۲، ۲۲۷).

وارد کردن نقدهایی بر این دعاها، آن‌ها را بی اعتبار نشان داده و برگرفته از کتب شیعیان قلمداد کنند (ر.ک: سحیم، بی تا، ۱: ۱۳۲؛ الفقیه، ۱۴۳۰ق، ۱۰: ۱۴۲۲ و ۱۴۲۶؛ المنجد، ۱۴۳۰ق، ۵: ۳۴۶۹ و ۱۵۶۰).

ب- بحث درباره مآثور بودن یا نبودن این دعاها، به این معنی است که آیا می توان به این دعاها بسان سخنانی رسیده از جانب معصومان (ع) نگاه کرد و به محتوای آن‌ها برای اثبات یا تأیید معارف دینی استناد کرد. روشن است که تردید در مآثور بودن یا عدم اطمینان نسبت به مآثور بودن این دعاها، مانع جواز خواندن این دعاها نمی شود؛ حتی اگر ساختگی بودن این دعاها هم ثابت شود باز هم خواندن آن‌ها ایرادی ندارد زیرا راز و نیاز با خداوند با هر زبانی جایز است.

۳. نتیجه گیری

۱- دعاهای روزانه رمضان یا فاقد سند است یا از سند معتبری برخوردار نیست.
۲- ایرادهای محتوایی دعاهای روزانه رمضان از قبیل: عدم وجود صلوات، هم سویی با دیدگاه مخالفان، وعده پاداش‌های گزاف و بی سابقه، اختلافات فراوان متنی، ناستواری متن و عدم مشابهت با دیگر احادیث و دعاها، اگر هر یک به تنهایی نتواند ما را نسبت به مآثور نبودن این دعاها مطمئن سازد، مجموع آن‌ها می تواند این اطمینان را ایجاد کند و یا دست کم در مآثور بودن این دعاها تردید ایجاد کند.

۳- این دعاها را نمی توان جزو روایات منتقله از کتب اهل سنت دانست زیرا افزون بر عدم وجود این دعاها در کتاب‌های معتبر اهل سنت، برخی از عالمان معاصر آن‌ها را نقد کرده و برگرفته از کتاب‌های شیعیان می دانند.

۴- تردید در مآثور بودن یا عدم اطمینان نسبت به مآثور بودن این دعاها، مانع جواز خواندن این دعاها نمی شود.

منابع

ابن الباقی، علی، اختیار المصباح الكبير، تحقیق: مهدی دلیری گلپایگانی، مكتبة العلامة المجلسی، ۱۴۳۲ق.

ابن حیون، نعمان، دعائم الإسلام، قم، مؤسسة آل البيت (ع)، چاپ دوم، ۱۳۸۵ق.

ابن طاووس، علی، إقبال الأعمال (ط- القديمة)، تهران، دارالکتب الإسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۰۹ق.

_____، إقبال الأعمال، تحقیق: جواد قیومی اصفهانی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ش.

ابن عادل، اللباب فی علوم الکتاب، تحقیق: علی محمد معوض و جمعی دیگر، بیروت، دارالکتب

- العلمیة، ۱۴۱۹ق.
- أبوریحان بیرونی، محمد بن احمد، الآثار الباقیة عن القرون الخالیة، تحقیق: پرویز اذکایی، تهران، مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۰ش.
- بحرانی، شرح نهج البلاغة، دفتر نشر الكتاب، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
- برقی، احمد بن محمد، المحاسن، تحقیق: جلال الدین محدث، قم، دارالکتب الإسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۷۱ق.
- بستانی، قاسم، معیارهای شناخت احادیث ساختگی، اهواز، نشر رشش، ۱۳۸۶ش.
- بسطامی، محمدسعید خیر، مفهوم تجدید الدین، جده، مرکز التأسیل للدراسات والبحوث، ۱۴۳۳ق.
- ترمذی، محمد، الجامع الصحیح و هو سنن الترمذی، تحقیق: احمد محمد شاکر، قاهره، دارالحديث، ۱۴۱۹ق.
- تهامی، طه، «پیام‌هایی از دعاهای روزهای ماه رمضان»، مبلغان، مرداد و شهریور ۱۳۸۹ش، شماره ۱۳۱، صص ۱۰۱-۱۴۴.
- ثعلبی، احمد، الكشف والبیان المعروف تفسیر الثعلبی، تحقیق: ابن عاشور، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق.
- حسینی، سیدجواد، «شرح فرازهایی از دعای عرفه [از آیه الله جوادی آملی]»، میقات، زمستان ۱۳۸۱، شماره ۴۲، ص ۱.
- خاتمی، روح الله، «شرح دعای روزهای ماه مبارک رمضان»، کتاب ماه دین، آذر ۱۳۷۶ش، شماره ۲، صص ۱-۳.
- خرمیان، جواد و جوادپور، غلامحسین، آموزه‌های فلسفی در قلمرو روایات (از مجموعه مقالات «نقش شیعه در گسترش علوم عقلی»)، قم، نشر امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۹۷ش.
- خمینی، روح الله، کتاب البیع، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۲۱ق.
- سباعی، مصطفی، السنة و مکاتفا فی التشریح الإسلامی، لبنان، المکتب الإسلامی، چاپ سوم، ۱۴۰۲ق.
- سبحانی، جعفر، نظام النکاح فی الشریعة الإسلامیة الغراء، قم، بی تا.
- سحیم، عبدالرحمن، الفتاوی العامة، بی جا، بی تا.
- سعادتی، غلامرضا، «پیام‌های دعاهای ماه مبارک رمضان»، مبلغان، آذر ۱۳۸۰ش، شماره ۲۳، صص ۱۳-۳۸.
- سیدرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، تصحیح: صبحی صالح، قم، هجرت، ۱۴۱۴ق.
- سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق.
- شیخزاده، محمد، حاشیه محیی الدین شیخزاده علی تفسیر القاضی البیضاوی، تصحیح: محمد عبدالقادر شاهین، بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۹ق.
- صدوق، محمد بن علی، الامالی، تهران، کتابچی، چاپ ششم، ۱۳۷۶ش.
- _____، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم، دارالشریف الرضی للنشر، چاپ دوم، ۱۳۶۴ش.
- _____، علل الشرائع، قم، کتاب فروشی داوری، ۱۳۸۵ش.
- _____، فضائل الأشهر الثلاثة، تحقیق: غلامرضا عرفانیان یزدی، قم، کتاب فروشی داوری، ۱۳۹۶ق.
- _____، کمال الدین و تمام النعمة، تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران، نشر اسلامیة، چاپ دوم، ۱۳۹۵ق.

- طوسی، محمد بن حسن، مصباح المتهجد و سلاح المتعبد، بیروت، موسسه فقه الشیعة، ۱۴۱۱ق.
- علی بن الحسین (ع)، الصحیفة السجادیة، ترجمه و شرح فیض الإسلام، تحقیق: عبدالرحیم افشاری زنجانی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۶ش.
- عیاشی، محمد، تفسیر العیاشی، تحقیق: سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران، المطبعة العلمية، ۱۳۸۰ق.
- فخررازی، محمد، التفسیر الکبیر، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.
- فقیه، عبدالله، فتاوی الشبکة الإسلامية، بی جا، بی نا، ۱۴۳۰ق.
- فؤاد عبدالباقی، محمد، المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم، قم، نشر زکّان، ۱۳۸۹ش.
- قاسم پور، محسن و مختاری هاشم آبادی، ابوطالب، «مبانی اعتبارسنجی روایات بحار الانوار نزد علامه مجلسی»، حدیث پژوهی، شماره ۱۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، صص ۱۴۳-۱۶۴.
- قمی، عباس، کلیات مفاتیح الجنان، قم، اسوه، بی تا.
- _____، وقایع الایام، بی جا، بی نا، بی تا.
- قیومی اصفهانی، جواد، موسوعة الادعية، مشهد، موسسه الطبع و النشر التابعة للآستانة الرضویة المقدسة، ۱۴۱۸ق.
- کلبرگ، اتان، کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ترجمه رسول جعفریان و سیدعلی قرائی، قم، کتابخانه عمومی آية الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۱ش.
- کشی، محمد بن عمر، رجال الکشی، تحقیق: حسن مصطفوی، مشهد، موسسه نشر دانشگاه مشهد، ۱۴۰۹ق.
- کفعمی، ابراهیم، البلد الأمين و الدرع الحصین، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۸ق.
- _____، المصباح، قم، دارالرضی، چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الإسلامية، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
- _____، الکافی، قم، دار الحدیث، ۱۴۲۹ق.
- مازندرانی، محمدصالح، شرح الکافی - الأصول و الروضة، تصحیح: ابوالحسن شعرانی، تهران، المكتبة الإسلامية، ۱۳۸۲ق.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، تصحیح: جمعی از محققان، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
- _____، زاد المعاد، تحقیق: علاءالدين اعلمی، بیروت، موسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۳ق.
- _____، مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، تحقیق و تصحیح: سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران، دارالکتب الإسلامية، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.
- محمدی ری شهری، محمد، «از جریان منع حدیث تا اخباری گری، قسمت دوم»، (مصاحبه)، روزنامه کیهان، ۱۸ مهر، ۱۳۸۶ش.
- مفید، محمد، الفصول المختارة، تحقیق: علی میرشریفی، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ دهم، ۱۳۷۱ش.
- المنجد، محمدصالح، موقع الاسلام سوال و جواب، بی جا، بی نا، ۱۴۳۰ق.
- موسوی خراسان، محمد مهدی، موسوعه عبدالله بن عباس حبرالامة و ترجمان القرآن، قم، مرکز الابحاث العقائديه، ۱۴۳۳ق.
- مهریزی، مهدی و ایمانی جو، مریم، «بررسی صدور دعاهاى ماه رمضان براساس مصباح المتهجد»، سفینه، زمستان ۱۳۹۱، شماره ۳۷، صص ۲۱-۴۶.
- میرداماد، محمدباقر، التعلیقة على أصول الکافی، تحقیق: مهدی رجایی، قم، الخيام، ۱۴۰۳ق.

نسفی، عبدالله، تفسیر النسفی مدارك التنزیل و حقایق التاویل، بیروت، دارالفنانس، ۱۴۱۶ق.
نصیری، علی، «چگونگی تعامل با روایات فضایل و خواص آیات و سور»، علوم حدیث، بهار
۱۳۹۵، شماره ۷۹، صص ۵۲-۷۰.
نوری، حسین، مستدرک الوسائل، تحقیق: موسسه آل البيت (ع)، قم، موسسه آل البيت (ع)، ۱۴۰۸ق.

صحة صدور ادعية اليومية لشهر رمضان من المعصومين (ع) في مجال النقد
 محمد ابراهيم روشن ضمير^١
 علي اكبر حبیبی مهر^{٢*}

الملخص

من خصائص دين الإسلام، وخاصة الشيعة، وجود ادعية المأثوره في شكل كتب الادعية. هذه المسئلة على الرغم من جهود العديد من العلماء، عانت من أضرار عديدة. إن ورود بعض الادعية بأغراض مختلفة في مجموعات الأدعية، جعلت من الضروري التعرف على الادعية الماثورة. على الرغم من أن الدعا إلى الله لا يتوقف على صدور الكلمات و المحتوى من المعصومين (ع)، ولكن استنادها الي المعصومين و الاهتداء بها بعنوان التعاليم الدينية، مشروط بإثبات إصداره من المعصومين (ع). يستخدم هذا البحث مصادر الرجال و الحديث و طريقة تحليل الوثائقيه - المحتوايه للإجابة على هذا السؤال: عما إذا كان يمكن اعتبار الادعية اليومية لشهر رمضان من المعصومين (ع)؟ وخلصت الدراسة إلى أن ضعف السند و ايضاً بعض عيوب الدلائلية لهذه الادعية تشك في صدور هذه الادعية من المعصومين (ع).

الكلمات الدلية

الدعاء المأثور، الحديث، شهر رمضان.

١. استاذ المساعد بالجامعة الرضويه للعلوم الاسلاميه. Roushan1344@yahoo.com

٢. طالب الدكتوراه بالجامعة الرضويه للعلوم الاسلاميه (الكاتب المسئول).

aliakbarhabibyimehr@gmail.com

تاريخ القبول: ٩٨/٠٢/٣٠

تاريخ الوصول: ٩٧/٠٦/١٥